

انسان شناسی اسلامی

(ویراست دوم)

www.ketab.ir

حجت الاسلام دکتر عبدالحسین خسروپناه

با همکاری آقایان دکتر حجج اسلام: حسن اسماعیل پور نیازی
حسن پناهی آزاد، مهدی عبداللهی، عبدالله محمدی
بهروز محمدی منفرد، رضا میرزایی

مجموعه میانی نظری اسلام

۴۵

افسان‌شناسی اسلامی (ویراست دوم)

تريستندگان: عبدالحسين خسروپناه

با همکاران آقایان حسن اسماعیل پور نیازی، حسن پناهی آزاد
مهدی عبداللہی، عبداللہ محمدی، بهروز محمدی منفرد، رضا میرزایی

نهاد نماینده: م.م.م معارف اسلامی در دانشگاه‌ها

معاونت پژوهش: مؤسسه معارف اسلامی

ویراستار: امیرعباس رجبی، یازمین پناه، سید سعید روحانی

صفحه آرا: سعید نائینی / طرح: سید حامد معزی

ناشر: دفتر نشر اسلام

نوبت چاپ: اول، زمستان ۱۳۸۰

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۹۰۰۰ تومان

شابک: ۴ - ۰۹۸ - ۴۴۱ - ۶۰۰ - ۹۷۸

کلیه حقوق محفوظ است

مراکز پخش:

مدیریت پخش دفتر نشر معارف: قم، خیابان شهدا، کوچه ۳۲، شماره ۳، تلفن و نمابر: ۳۷۷۴۰۰۰۴

■ قم: ۳۷۷۲۵۴۵۱ ■ قم (شعبه دوم): ۳۲۹۰۴۴۰ ■ تهران: ۸۸۹۱۱۲۱۲ ■ شیراز: ۷۱۳۳۳۴۶۱۴

■ یاسوج: ۰۹۱۰۷۷۵۵۱۸۵ ■ بیرجند: ۰۵۶۳۲۲۲۴۱۷۹ ■ ایلام: ۰۹۱۰۷۷۵۵۱۸۸ ■ گرگان: ۰۱۷۳۲۲۳۷۸۸۰

■ اصفهان: ۰۳۱۳۳۴۴۲۰۵۰۵ ■ کرمانشاه: ۰۸۳۳۷۲۲۸۴۱۱ ■ کرمان: ۰۳۴۳۲۲۳۱۴۶۶ ■ رشت: ۰۱۴۳۳۳۲۰۶۹۷

■ اهواز: ۰۹۱۰۷۷۵۵۱۶۴ ■ زنجان: ۰۲۴۳۳۳۶۶۴۲۵ و ۰۹۱۰۷۷۵۵۱۸۲ ■ بجنورد: ۰۵۸۳۳۳۲۱۲۲۸۳ و ۰۹۱۰۷۷۵۵۱۸۴

■ اردبیل: ۰۴۵۲۳۳۶۰۳۱۴ ■ بندرعباس: ۰۷۶۲۶۱۷۵۵۷ ■ بوشهر: ۰۹۱۷۶۶۷۱۵۵۴ ■ خرم‌آباد: ۰۹۱۰۷۷۵۵۱۷۴

■ تبریز: ۰۴۱۳۳۳۶۸۷۳۱ ■ کرج: ۰۲۶۳۴۴۸۶۲۵۷ ■ شهرکرد: ۰۳۸۳۳۳۴۴۲۲۲ ■ قزوین: ۰۲۸۳۳۳۶۲۸۰۶

■ ساری: ۰۱۱۳۳۳۵۳۰۲۰ ■ ارومیه: ۰۴۴۳۳۳۵۴۵۲۲ ■ اراک: ۰۸۶۳۳۳۲۹۰۳۸ ■ مشهد: ۰۵۱۳۳۳۲۰۱۱۹

نشانی الکترونیکی: info@ketabroom.ir * پایگاه اینترنتی: www.ketabroom.ir

امام علی علیه السلام: أفضل المعرفة معرفة الانسان نفسه.
برترین دانش این است که انسان خود را بشناسد.

سخن آغازین

حقیقت جویی نظری انسان، همواره، او را به پرسش از حقیقت خود او می خواند؛ پرسشی که همزاد بشر بوده و رگزار از جدا نشده است. شناخت انسان از خویش، شرط آگاهی او از پیرامون خویش است. هم از این روست که همه دانش های بشری با همه عمق و گستره خود، به کانونی واحد، یعنی انسان، معطوف هستند. کاوش در حقیقت انسان، در تعیین هویت شخص و تصویری که از خود دارد، نقش مؤثری ایفا می کند و از همین رو تأثیر ژرفی بر ابعاد اعتقادی، شیوه زندگی و سعادت و کمال وی دارد. هرچه پیش از هویت واقعی انسان، دیرینه ای به طول تاریخ اندیشه بشری دارد، انسان - به ویژه انسان بریده از وحی - توفیق چندانی در پاسخ به آن نداشته است؛ چراکه انسان موجودی چندلایه با ابعاد وجودی - معنایی است.

امروزه، چستی و هدف علوم انسانی یکی از مسائل مهم سرجه دانش های بشری است. ماهیت علوم انسانی، تأثیر مستقیمی بر کیفیت زندگی، رشد و تعاملات اجتماعی انسان دارد و ناگفته پیداست که توفیق این علوم در این است که هرچه بهتر و دقیق تر حقیقت هستی و چستی انسان را شناخته و بر اساس آن مناسبات حیات فردی و اجتماعی او را ترسیم کند. این امر بدون مراجعه و تکیه بر مبدأ وجودی انسان و شناسایی او بر اساس ترسیم و تعلیم آن مبدأ متعالی راه به جایی نخواهد برد. بنابراین، تدوین و توسعه علوم انسانی، در پرتو معارف نورانی اسلام، امری مبارک و ارجمند است و البته تلاش محققان جامعه علمی کشور اسلامی مان را می طلبد.

کتاب پیش رو حاصل تلاش علمی حجت الاسلام دکتر عبدالحسین خسروپناه و گروه

همکاران است که جهت ارائه در دوره‌های دروس معارف اسلامی رشته‌های علوم انسانی تدوین یافته است. گفتنی است این اثر پیشتر در قالب متن درسی عمومی دروس معارف اسلامی منتشر شده بود؛ اما با همکاری شورای عالی تحول علوم انسانی و ارزیابی چند تن از متخصصان علوم انسانی و استادان محترم دروس معارف اسلامی در دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی مختلف کشور، پس از انجام اصلاحات، ترمیم برخی مباحث و افزودن چند مبحث به محتوا، اکنون به صورت متن درسی اختصاصی رشته‌های علوم انسانی در اختیار استادان محترم و دانشجویان گرامی قرار می‌گیرد.

معاونت پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی، ضمن تشکر فراوان از مؤلف محترم جناب حجت‌الاسلام دکتر عبدالحسین خسروپناه و همکاران ارجمند ایشان، از همه اساتید محترمی که در این فرایند با همکاری صمیمانه و ارائه نظر و راهنمایی موجب تولید این اثر به صورت حاضر شدند، تقدیر می‌کند. همچنین از راجحات مدیر محترم گروه پژوهشی مبانی نظری اسلام جناب حجت‌الاسلام دکتر حسن پناهی‌راد که تصویب این کار را با انجام ویرایش محتوایی، تلخیص، تغییرات ساختاری، تنظیم و الحاق چند مبحث به مطالب متن برعهده داشتند و نیز جناب آقای سید سعید روحانی، مدیر محترم امور پژوهشی که در به ثمر رساندن این اثر تلاش نمودند، نیز تشکر می‌شود.

بی‌تردید، ارتقاء غنا و اثربخشی اثر در گرو بهره‌مندی از دیدگاه‌های استادان محترم و دانشجویان گرامی در خصوص محتوا و ویژگی‌های شکلی آن است.

معاونت پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی

فهرست مطالب

.....	سخنی با استادان محترم و عارف اسلامی	۱۷
.....	مقدمه	۱۹
.....	فصل اول: کلیات و مفاهیم (دکتر رضا میرزایی) / ۲۳	۲۳
.....	چشم‌انداز فصل	۲۳
.....	مقدمه	۲۳
.....	الف) تعریف انسان‌شناسی	۲۳
.....	ب) پیشینه انسان‌شناسی	۲۵
.....	ج) اهمیت و ضرورت انسان‌شناسی	۲۷
.....	د) انواع انسان‌شناسی	۳۰
.....	ه) بحران‌های انسان‌شناسی	۳۱
.....	و) ویژگی‌های انسان‌شناسی دینی	۳۴
.....	خلاصه فصل	۳۵
.....	پرسش	۳۶
.....	برای بحث و بررسی	۳۶
.....	منابعی برای مطالعه بیشتر	۳۶
.....	منابعی برای پژوهش	۳۷
.....	فصل دوم: ساحت‌های وجودی انسان (دکتر حسن پناهی آزاد) / ۳۹	۳۹
.....	چشم‌انداز فصل	۳۹
.....	مقدمه	۳۹
.....	الف) بدن انسان	۳۹

۴۱	یک. بدن انسان و نظریه تکامل
۴۳	دو. بررسی دیدگاه تکامل
۴۶	سه. اندیشمندان اسلامی و نظریه تحول
۴۸	ب) روح انسان
۴۸	یک. روح در قرآن
۴۹	دو. روح در روایات
۵۰	ج) نفس انسان
۵۰	یک. نفس در قرآن
۵۱	دو. نفس و حکمت اسلامی
۵۲	د) نسبت روح و نفس
۵۳	خلاصه فصل
۵۳	پیش
۵۴	برای بحث و بررسی
۵۴	منابعی برای مطالعه بیشتر
۵۴	منابعی برای پژوهش
۵۵	فصل سوم: نیازهای انسان (دکتر حسن پناهی آزاد) / ۵۵
۵۵	چشم‌انداز فصل
۵۵	مقدمه
۵۵	الف) طبقه‌بندی نیازهای انسان
۵۶	یک. تقسیم نخست
۵۶	۱. نیازهای فیزیولوژیک
۵۶	۲. نیازهای ایمنی
۵۷	۳. نیازهای عشق و تعلق
۵۷	۴. نیاز به عزت نفس
۵۷	۵. نیاز به خودشکوفایی
۵۸	دو. تقسیم دوم
۵۸	۱. انگیزه‌های فیزیولوژیک
۵۸	۲. انگیزه‌های روانی
۵۹	۳. انگیزه‌های ناخودآگاه
۵۹	سه. تقسیم سوم
۶۰	ب) اسلام و راه تأمین نیازهای انسان
۶۲	خلاصه فصل

۶۲	پرسش
۶۳	برای بحث و بررسی
۶۳	منابعی برای مطالعه بیشتر
۶۳	منابعی برای پژوهش

فصل چهارم: فطرت انسان.....(دکتر حسن پناهی آزاد) / ۶۵

۶۵	چشم‌انداز فصل
۶۵	مقدمه
۶۵	الف) چیستی فطرت
۶۵	یک. بنای فطرت
۶۷	دو. فطرمندی انسان
۶۷	۱. دلایل دین‌دینی
۶۸	۲. دلایل برون‌دینی
۶۹	ب) امور فطری
۶۹	یک. معنای امور فطری
۶۹	۱. شناخت‌های فطری
۷۰	۲. گرایش‌های فطری
۷۳	دو. ویژگی‌های امور فطری
۷۳	ج) مهم‌ترین نیاز فطری
۷۴	خلاصه فصل
۷۴	پرسش
۷۵	برای بحث و بررسی
۷۵	منابعی برای مطالعه بیشتر
۷۵	منابعی برای پژوهش

فصل پنجم: عقل و آگاهی انسان.....(دکتر عبدالله محمدی) / ۷۷

۷۷	چشم‌انداز فصل
۷۷	مقدمه
۷۷	الف) چیستی عقل
۷۷	یک. مفهوم عقل
۷۸	دو. عقل در قرآن و روایات
۸۱	سه. عقل در اصطلاح حکمت
۸۲	ب) رابطه عقل و دین

۸۲	یک. استواری ایمان دینی بر عقل
۸۲	دو. رابطه عقل و نبوت
۸۴	سه. کمک‌های دین به عقل
۸۵	ج) عقلانیت مدرن
۸۸	د) عقل و عشق
۸۸	یک. چیستی عشق
۸۸	۱. عشق در متون اسلامی
۸۹	۲. عشق در حکمت اسلامی
۹۰	دو. اقسام عشق
۹۲	سه. عشق و کمال
۹۵	خلاصه فصل
۹۶	پرسش
۹۶	برای بحث و بررسی
۹۶	منابعی برای مطالعه بیشتر
۹۷	منابعی برای پژوهش
۹۹	فصل ششم: آزادی انسان (دکتر عبدالله محمدی) / ۹۹
۹۹	چشم‌انداز فصل
۹۹	مقدمه
۹۹	الف) چیستی آزادی
۹۹	یک. مفهوم آزادی
۱۰۰	دو. منشأ آزادی
۱۰۱	ب) اقسام آزادی
۱۰۱	یک. آزادی فلسفی
۱۰۱	دو. آزادی اجتماعی
۱۰۲	۱. آزادی از اطاعت از دیگران
۱۰۳	۲. آزادی سیاسی
۱۰۳	۳. آزادی اقتصادی
۱۰۴	۴. آزادی تفکر
۱۰۶	۵. آزادی بیان
۱۰۶	سه. آزادی معنوی
۱۰۷	چهار. آزادی اخلاقی
۱۰۷	ج) معیار و قلمرو آزادی

۱۰۹	خلاصه فصل
۱۱۰	پرسش
۱۱۰	برای بحث و بررسی
۱۱۰	منابعی برای مطالعه بیشتر
۱۱۱	منابعی برای پژوهش

فصل هفتم: جبر و اختیار (دکتر عبدالله محمدی) / ۱۱۳

۱۱۳	چشم‌انداز فصل
۱۱۳	مقدمه
۱۱۴	الف) چپستی اختیار
۱۱۵	ب) دلایل اختیار انسان
۱۱۵	یک. دلیل عقلی
۱۱۵	دو. دلایل نقلی
۱۱۹	ج) پاسخ به شبهات جبر
۱۱۹	یک. جبر طبیعی (فیزیولوژیک)
۱۲۰	دو. جبر اجتماعی
۱۲۱	سه. جبر نسبت به علم پیشین خداوند
۱۲۳	چهار. جبر نسبت به اراده الهی
۱۲۵	د) دیدگاه ویژه شیعه امامیه
۱۲۷	خلاصه فصل
۱۲۸	پرسش
۱۲۸	برای بحث و بررسی
۱۲۸	منابعی برای مطالعه بیشتر
۱۲۸	منابعی برای پژوهش

فصل هشتم: معنویت (دکتر عبدالله محمدی) / ۱۲۹

۱۲۹	چشم‌انداز فصل
۱۲۹	مقدمه
۱۲۹	الف) چیستی معنویت
۱۳۳	ب) عقل و معنویت
۱۳۴	ج) دین و معنویت
۱۳۵	یک. سازگاری دین و معنویت
۱۳۷	دو. تبیین دین و معنویت

۱۳۷	۱. عدم حجیت تفسیر دینی
۱۳۸	۲. تعارض تقلید و تعبد با عقلانیت دین
۱۳۹	۳. پلورالیسم دینی
۱۳۹	۴. تاریخی بودن ادیان
۱۴۰	۵. غیرذاتی بودن بسیاری از آموزه‌های ادیان
۱۴۰	۶. قراردادی بودن پاداش‌ها و مجازات‌ها
۱۴۱	د) امتیازات معنویت اسلامی
۱۴۱	یک. وحیانی بودن
۱۴۱	دو. جامعیت
۱۴۱	سه. حرکت‌شنی
۱۴۲	چهار. معرفت‌بخش
۱۴۲	پنج. گرفتار نشدن در دام معیارهای بشری
۱۴۲	ه) معنویت اسلامی؛ معنویت مبتین
۱۴۴	و) معنویت معنوی‌ستیز
۱۴۵	خلاصه فصل
۱۴۵	پرسش
۱۴۶	برای بحث و بررسی
۱۴۶	منابعی برای مطالعه بیشتر
۱۴۷	منابعی برای پژوهش
۱۴۹ /	فصل نهم: کمال انسان (دکتر مهدی عبداللهی)
۱۴۹	چشم‌انداز فصل
۱۴۹	مقدمه
۱۴۹	الف) معناشناسی کمال
۱۵۰	یک. مفهوم کمال
۱۵۱	دو. کمال انسان
۱۵۲	ب) کمال نهایی انسان
۱۵۲	یک. در قرآن و روایات
۱۵۵	دو. در حکمت اسلامی
۱۵۸	ج) عوامل مؤثر در کسب کمال نهایی
۱۵۸	یک. عوامل معرفتی
۱۵۹	دو. عوامل رفتاری
۱۶۴	د) موانع دستیابی به کمال نهایی

۱۶۴	یک. غفلت.....
۱۶۵	دو. جهل.....
۱۶۵	سه. گناه.....
۱۶۶	چهار. محبت دنیا.....
۱۶۷	خلاصه فصل.....
۱۶۷	پرسش.....
۱۶۸	برای بحث و بررسی.....
۱۶۸	منابعی برای مطالعه بیشتر.....
۱۶۹	منابعی برای پژوهش.....
۱۷۱	فصل دهم: از خودبیگانگی..... (دکتر حسن اسماعیل پور نیازی) / ۱۷۱
۱۷۱	چشم انداز فصل.....
۱۷۱	مقدمه.....
۱۷۱	الف) چیستی از خودبیگانگی.....
۱۷۲	یک. در تفکر اسلامی.....
۱۷۳	دو. در اندیشه غربی.....
۱۷۴	۱. مفهوم «از خودبیگانگی» یا الیناسیون.....
۱۷۴	۲. دیدگاه اگزیستانسیالیسم درباره از خودبیگانگی.....
۱۷۷	۳. تفسیر فویر باخ درباره از خودبیگانگی.....
۱۷۹	ب) عوامل از خودبیگانگی.....
۱۷۹	یک. غفلت از یاد خدا.....
۱۷۹	دو. ضعف معرفت.....
۱۷۹	سه. دل‌بستگی‌های تحمیلی.....
۱۸۰	چهار. فراوانی اشتغالات.....
۱۸۱	ج) پیامدهای از خودبیگانگی.....
۱۸۱	یک. احساس حقارت و خودباختگی.....
۱۸۱	دو. اطاعت از طاغوت.....
۱۸۲	سه. سهولت در انجام گناه.....
۱۸۳	چهار. عدم احساس مسئولیت.....
۱۸۳	پنج. زندگی پراضطراب.....
۱۸۴	خلاصه فصل.....
۱۸۵	پرسش.....
۱۸۵	برای بحث و بررسی.....

منابعی برای مطالعه بیشتر.....	۱۸۵
منابعی برای پژوهش.....	۱۸۶
فصل یازدهم: مقایسه انسان‌شناسی اسلامی با مکاتب دیگر..... (دکتر بهروز محمدی منفرد) / ۱۸۷	
چشم‌انداز فصل.....	۱۸۷
مقدمه.....	۱۸۷
الف) مکاتب انسان‌شناسی غربی.....	۱۸۸
یک. مکاتب انسان‌شناسی علمی.....	۱۸۸
۱. نئوگرای.....	۱۸۹
۲. نطری.....	۱۸۹
۳. اشاعه‌گرایی.....	۱۸۹
۴. کارکردگرایی.....	۱۹۰
۵. ساختارگرایی.....	۱۹۰
دو. مکاتب انسان‌شناسی فلسفی.....	۱۹۱
۱. اومانیزم.....	۱۹۲
۲. اگزیستانسیالیسم.....	۱۹۴
ب) مقایسه انسان‌شناسی اسلامی با مکاتب غربی.....	۱۹۵
یک. مقایسه انسان‌شناسی اومانیزم و اسلام.....	۱۹۶
۱. جایگاه انسان.....	۱۹۶
۲. آزادی و اختیار.....	۱۹۹
۳. هدف زندگی و جایگاه خدا در زندگی.....	۲۰۱
۴. خردگرایی.....	۲۰۳
۵. تساهل و تسامح.....	۲۰۶
دو. مقایسه انسان‌شناسی اگزیستانسیالیسم و اسلام.....	۲۰۸
۱. اصالت وجود.....	۲۰۸
۲. تفرد انسانی.....	۲۰۹
۳. نفی عقل‌گرایی محض.....	۲۱۱
۴. گراف بودن و بی‌معنایی جهان.....	۲۱۱
۵. ارزش‌های اخلاقی.....	۲۱۲
۶. امید.....	۲۱۴
۷. اوضاع حدی و مرزی.....	۲۱۶
خلاصه فصل.....	۲۱۸
پرسش.....	۲۱۹

۲۱۹.....	برای بحث و بررسی.....
۲۱۹.....	منابعی برای مطالعه بیشتر.....
۲۲۰.....	منابعی برای پژوهش.....
فصل دوازدهم: انسان در اندیشه برخی متفکران بزرگ اسلامی..... (دکتر رضا میرزایی) / ۲۲۱	
۲۲۱.....	چشم‌انداز فصل.....
۲۲۱.....	مقدمه.....
۲۲۱.....	الف) انسان در اندیشه امام خمینی علیه السلام
۲۲۲.....	یک. شناخت انسان.....
۲۲۲.....	دو. حقیقت انسان.....
۲۲۴.....	سه. جایگاه انسان در نظام هستی.....
۲۲۵.....	چهار. ارتباط نفس با بدن.....
۲۲۵.....	پنج. انسان و تربیت.....
۲۲۶.....	ب) انسان در اندیشه مولوی.....
۲۲۷.....	یک. آفرینش انسان.....
۲۲۷.....	دو. انسان محوری.....
۲۲۸.....	سه. نفس ناطقه انسانی.....
۲۲۹.....	چهار. ارتباط جسم و روح انسان.....
۲۳۰.....	پنج. جبر و اختیار.....
۲۳۰.....	۱. شرم و اظهار پشیمانی انسان.....
۲۳۱.....	۲. احساس لذت.....
۲۳۱.....	۳. تردید در انتخاب فعل یا ترک آن.....
۲۳۱.....	۴. وعده و وعید و ثواب و عقاب الهی.....
۲۳۲.....	۵. امر و نهی افراد نسبت به یکدیگر و مسئله تعلیم و تربیت.....
۲۳۲.....	۶. ادراک وجدانی آشکار.....
۲۳۲.....	شش. عشق.....
۲۳۳.....	هفت. معمای انسان.....
۲۳۵.....	هشت. موانع کمال انسان.....
۲۳۵.....	نه. حشر انسان در قیامت.....
۲۳۶.....	ده. کیفیت رسیدن به کمال.....
۲۳۶.....	۱. ایجاد انگیزه.....
۲۳۶.....	۲. مبارزه با هواهای نفسانی.....
۲۳۷.....	۳. استقامت در مسیر.....

۴. کسب آگاهی و معرفت بیشتر..... ۲۳۷
۵. توجه به عیوب نفس خود..... ۲۳۷
۶. هم‌نشینی با خوبان..... ۲۳۷
۷. دستگیری مردان خدا و همراهی با اولیا الهی..... ۲۳۸
- ج) انسان در اندیشه حافظ..... ۲۳۹
- خلاصه فصل..... ۲۴۲
- پرسش..... ۲۴۳
- برای بحث و بررسی..... ۲۴۴
- منابعی برای مطالعه بیشتر..... ۲۴۴
- الف) انسان در اندیشه امام خمینی ره..... ۲۴۴
- ب) انسان در اندیشه مولوی..... ۲۴۴
- ج) انسان در اندیشه حافظ..... ۲۴۵
- منابعی برای پژوهش..... ۲۴۵
- الف) انسان در اندیشه امام خمینی ره..... ۲۴۵
- ب) انسان در اندیشه مولوی..... ۲۴۶
- ج) انسان در اندیشه حافظ..... ۲۴۷
- منابع و مآخذ..... ۲۴۹

سخنی با استادان محترم معارف اسلامی

دروس معارف اسلامی با هدف تبیین نظام معرفت و اندیشه دینی به دانشجویان کشور سامان یافته است. ارائه این نظام به دو کن مهم محقق می‌گردد؛ نخست: متن و دوم: استاد. بی‌شک در این میان، نقش بربر این متن است؛ زیرا این استاد است که منشأ تدوین، ارائه و تفهیم متن به فراگیران است.

تخصصی‌تر شدن روزافزون علوم، از جمله علوم انسانی، ضرورت نگاه تخصصی به دروس معارف اسلامی را نیز نمایان ساخته و تأمین این هدف، اهتمام مراکز تصمیم‌گیری و نیز عنایت هرچه بیشتر استادان گرامی دروس معارف اسلامی را می‌طلبد. از این رو تدوین متون به صورت اختصاصی برای دانشجویان رشته‌های مختلف در دسترس مجموعه پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی قرار گرفته و آثاری در زمینه انسان‌شناسی، با همکاری برخی استادان و محققان بزرگوار تولید شد. اثر حاضر یکی از متونی است که برای تدریس در دوره‌های دروس معارف رشته‌های علوم انسانی دانشگاه‌ها تهیه و در اختیار استادان محترم و دانشجویان گرامی قرار می‌گیرد.

بنابراین، ضروری است در تدریس این متون نیز شیوه‌ها، جهت‌گیری‌ها، پیوست‌ها و الگوهای ارائه با توجه به زمینه تخصصی علوم انسانی، مدنظر قرار گیرد تا نتیجه مطلوب‌تری به دست آید. بی‌شک تخصص، تبحر و تجربه‌های ارزشمند استادان محترم دروس معارف، در تأمین هدف مطلوب راه‌گشا خواهد بود.

متن حاضر کوشیده است محورهای مهم مطرح در زمینه انسان‌شناسی را در قالب فصول و با رعایت اختصار ارائه کند. بنابراین، استادان عزیز می‌توانند مطالبی بیشتر از آنچه در این متن آمده در اختیار دانشجویان خود قرار دهند و محورهای دیگری را نیز در جلسات دروس خود مطرح کنند. این امر موجب غنای بیشتر و بهره‌مندی بهتر دانشجویان از این درس خواهد بود.

بی‌تردید، نقطه‌نظرات ارزشمند استادان گرامی و محققان بزرگوار، مایه غنا و ارتقای متون آموزشی به و ارائه راه‌کارها، الگوها و محورهای لازم در درس انسان‌شناسی همگامی بیشتر با عرصه علوم و فنون روز را به ارمغان خواهد آورد.

www.ketab.ir

مقدمه

فرهنگ اسلامی برپایه از ارزش‌ها و سرنوشت او اهتمام دارد؛ آن گونه که نظام ارزشی و اعتقادی آن براساس کمال و سعادت انسان سامان یافته است. معارف و آموزه‌های اسلام، جملگی به اعتلای انسان نظر دارند؛ چنانچه اساساً پیام اصلی پیام‌آوران الهی نیز حرکت انسان به سوی خدای متعالی است. این معارف در اندیشه و آثار متفکران و حکیمان مسلمان نیز ظهور داشته است. توجه به ماهیت و هویت انسان در قالب سه پرسش سرنوشت‌ساز تبلور یافته: «از کجایی، در کجایی و روبه کجایی؟» این فرهنگ و تفکر انسان را موجودی جاودانه دانسته و اندوختن توشه برای حیات ابدی را مهم‌ترین رسالت آدمی نام برده است. اگر بنیادگذاری نظام‌های فکری، جریان‌بخشی به علوم مختلف، تدوین دستورالعمل‌های اجتماعی و قوانین و جز آن، با محور قرار دادن انسان و ارزش‌های ذاتی و هویت حقیقی او به وجودی ابدی و شایسته جانشینی خداوند صورت پذیرد، کمال و سعادت مطلوب و حقیقی انسان دست‌یافتنی است. اما اگر نظام‌ها و علوم، جدای از حقیقت هستی انسان و ارتباط او با مبدأ وجودی و سرنوشت و آینده او سامان یابد، نه تنها رضایت باطن حقیقت‌طلب انسان را برنمی‌آورد، بلکه در تدبیر امور دنیوی انسان نیز ناکام خواهد ماند، به سخن دیگر، انسان‌شناسی زیربنای تأسیس نظام انسانی و شرط تحقق سعادت و کمال مطلوب و حقیقی آدمی است.

نظام‌های فکری و فلسفه‌های مختلف برآمده از دامن مکاتب و فرهنگ‌ها نیز به چپستی انسان چشم دوخته و گذشته، حال و آینده او را بررسیده‌اند، اما بیشتر به دلیل گسستگی از مبدأ

وجودی انسان، در شناخت و شناساندن او و پیرو آن، در به‌دست دادن برنامه و هدف معین برای حیات انسان، کامیاب نبوده‌اند. نظام‌های اجتماعی مبتنی بر چنین انسان‌شناسی‌هایی نیز آن‌چنان که مدعی آن‌اند، توفیق چندانی نداشته‌اند.

امروزه نیاز به نظام عقلانی و منسجم انسان‌شناسی در همه عرصه‌ها و تفکرات و نظام‌های انسانی، آشکارا خودنمایی می‌کند. هر مکتب و نظام فکری و مدیریتی و سیاسی، این نیاز را از راه‌های مختلف تأمین می‌کند، اما چنان که گفته شد، مهم اینجاست که کدام الگو و نظام انسان‌شناسی در میان انواع انسان‌شناسی‌ها، برتر بوده و از جامعیت، انسجام و کارآمدی علمی و عملی برخوردار است. باور ما بر این است که انسان‌شناسی وحیانی (قرآنی) برترین الگو و نظام انسان‌شناسی است که تلاش‌ها و تحقیقات عقلی و تجربی انسان با قرارگرفتن در سایه‌سار آن، در فراق گسترش و بالندگی یافته و راه کمال و سعادت را به او نمایانده است. این معنا، ما را به سرمه‌زدن آثاری درخصوص انسان‌شناسی اسلامی رهنمون می‌گردد که اثر پیش‌رو یکی از آثارهای سامان‌یافته در چشم‌انداز یادشده است.

امروزه علوم انسانی، پهنه‌ای بسیار وسیع و دانش بشری را در بر گرفته و ایده‌ها، روش‌ها و اهداف متنوعی به طور فزاینده در این عرصه اعلام می‌کنند. اما نکته کلیدی این است که علوم انسانی، بدون انسان‌شناسی، دچار نقصان و خلأ اساسی خواهند بود. از این‌رو، در دست داشتن تصویری صحیح و جامع و مبتنی بر مبانی رئالیستی، روش‌های کارآمد، ضرورت و فوریت علوم انسانی است.

چه بسا این پرسش برای دانشجویان رشته‌های علوم انسانی، پیش آمده باشد که رشته‌های مختلف علوم انسانی، در کدام کانون متمرکز می‌شوند و به کدام نقطه معطوف می‌باشند. پاسخ روشن است: انسان؛ اما آیا این دانشجویان شناخت جامعی از انسان در دست دارند و یا مکتب‌ها و روش‌های مختلف انسان‌شناسی آشنايند؟ و اساساً آیا انسان‌شناسی اسلامی به صورت مدون در اختیار آنان قرار دارد تا در گام بعدی به علوم انسانی اسلامی بیندیشند؟

این اثر با در نظر داشتن این نیاز و با هدف تدوین مجموعه آثار تحقیقی در عرصه انسان‌شناسی اسلامی، به عنوان متن درسی اختصاصی برای رشته‌های علوم انسانی،

در دوازده فصل شکل گرفته است:

فصل نخست به بیان کلیات و مفاهیم از قبیل تعریف انسان‌شناسی، ضرورت انسان‌شناسی، انواع انسان‌شناسی و ... پرداخته است.

فصل دوم، به تبیین دو ساحت وجودی انسان، یعنی جسم و روح و به تبع آن نفس ناطقه انسان، اختصاص یافته است.

فصل سوم، نیازهای مختلف انسان را با توجه به طبقه‌بندی‌های موجود در آثار برخی انسان‌شناسان معاصر ملاحظه و مهم‌ترین نیاز انسان را بررسی کرده است.

فصل چهارم، به فطرت انسان پرداخته و چیستی، دلایل فطرت‌مندی انسان و کارکردهای فطرت را در دو حوزه شناخت‌ها و گرایش‌ها تبیین کرده است.

فصل پنجم، موضوع عقل و آگاهی انسان را از منظر قرآن، سنت و حکمت اسلامی مورد بحث قرار داده و سپس به موضوع عشق و نسبت آن با عقل و کارکرد عشق حقیقی در کمال انسان پرداخته است.

فصل ششم، به مقوله آزادی ذیل محورهای معناشناسی و ارزش آزادی و سپس اقسام آزادی اختصاص یافته است.

فصل هفتم، به تبیین معنا و دلایل اختیار انسان، نسبت به شبهات مدعیان جبر و سپس دیدگاه ویژه امامیه، یعنی امر بین‌الامرین اختصاص یافته است.

فصل هشتم، مبحث کانونی در انسان‌شناسی معاصر، یعنی معنویت را با ماورای طبیعی را تبیین نموده است. در این فصل ضمن پرداختن به معنای معنویت و اقسام آن، ارتباط معنویت با دین و همچنین معنویت راستین معرفی شده است.

فصل نهم، به کمال انسان از دیدگاه فرهنگ و حکمت اسلامی پرداخته و قرب حق تعالی را کمال حقیقی و نهایی انسان معرفی کرده است. در این فصل عوامل و موانع رسیدن به کمال حقیقی انسان واکاوی شده است.

فصل دهم به ازخودبیگانگی اختصاص یافته است. در این فصل افزون بر تبیین این مفهوم، راه‌های رفع آن از دیدگاه تفکر اسلامی بیان شده است.

فصل یازدهم به معرفی مکاتب انسان‌شناسی غرب و سپس مقایسه انسان‌شناسی اسلامی با دو مکتب انسان‌شناسی فلسفی در غرب، یعنی اومانیسم و اگزیستانسیالیسم پرداخته و با بیان وجوه برتری انسان‌شناسی اسلامی، مؤلفه‌های وجودی انسان در آن مکاتب را معرفی و دیدگاه آن مکاتب را بررسی کرده است.

فصل دوازدهم نیز، به گزارشی از دیدگاه‌های انسان‌شناسانه سه تن از شخصیت‌های بزرگ جهان اسلام، یعنی امام خمینی، مولوی و حافظ اختصاص یافته است.

بی‌گمان، اثر پیش‌رو بدون تلاش و همکاری فرهیختگان ارجمند، پژوهندگان گرامی و استادان محترم حوزه و دانشگاه به پایان نمی‌رسید. بر خویش فرض می‌دانم که از این بزرگواران (به ترتیب حروف الفبا) نام ب‌م: جناب آقایان دکتر حسن اسماعیل‌پور نیازی (فصل از خودیگانگی)، دکتر حسن پناهی‌آزاد (فصل‌های ساجدهای وجودی انسان، انسان و نیازهای او و فطرت انسان)، دکتر مهدی عبداللّهی (فصل کمال انسان)، دکتر بهروز محمدی منفرد (فصل مقایسه انسان‌شناسی اسلامی با مکاتب دیگر)، دکتر عبداللّّه محمدی (فصل‌های عقل و آگاهی انسان، آزادی انسان، جبر و اختیار و معنویت)، دکتر رضا میرزایی (فصل‌های کلیات و مفاهیم و انسان در اندیشه برخی متفکران بزرگ اسلامی).

ضمن تشکر صمیمانه از سخت‌کوشی همه این عزیزان، از پژوهشگر گرامی جناب حجت‌الاسلام دکتر حسن پناهی‌آزاد که علاوه بر همکاری پژوهشی در طول اثر به‌صورت پیشین، در انتشار اثر به صورت فعلی نیز زحمت اصلاح، تکمیل، تنظیم مجدد و ویرایش محتوایی را برعهده داشتند، به‌طور ویژه قدرشناسی می‌کنم.

همچون گذشته، چشم به راه آراء و دیدگاه‌های محققانه و سودمند اندیشمندان، استادان و دانشجویان محترم هستیم.